

Інформаційне право та інформаційне законодавство

УДК 1:340.1:316.324.8

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.,
Заслужений винахідник республіки

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ГНОСЕОЛОГІЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. Про гносеологію як джерело знань філософії у сфері інформаційного права.

Ключові слова: філософія, право, гносеологія, інформаційне право.

Аннотация. О гносеологии как источнике знаний философии в сфере информационного права.

Ключевые слова: философия, право, гносеология, информационное право.

Summary. About the gnosiology as source of knowledge of philosophy in the field of information right.

Keywords: philosophy, right, gnosiology, information right.

Постановка проблеми. Робота є продовженням дослідження за темою “Філософія інформаційного права” (див. [1 – 3]) в контексті проблематики узагальнення філософсько-гуманітарного і теоретичного знання про право як специфічну форму соціального буття людей і нормативного впорядкування суспільних відносин в інформаційній сфері.

Метою статті є визначення суті та змісту основних понять гносеології та її значення для наукового становлення інформаційного права.

Виклад основного матеріалу. Гносеологія (від давньогрец. γνῶσις – “пізнання”, “знання” і λόγος – “слово”, “мова”) – це розділ філософських знань, в якому досліджуються можливості пізнання людиною світу і самої себе, рух пізнання від незнання до знання, природа знань самих по собі і в співвідношенні з пізнаваними предметами [4].

З погляду наукового пізнання (закономірностей, властивостей, явищ) використовується термін епістемологія (від давньогрец. ἐπιστήμη – “наукове знання, наука”, “достовірне знання” і λόγος – “слово”, “мова”) [5]. Основні проблеми наукового пізнання – проблеми істини і сенсу, методів, принципів, суті, форм, критеріїв пізнання (наука, релігія, мистецтво, ідеологія, здоровий глузд), розуміння і пояснення. Основні поняття – “відчуття”, “свідомість”, “розум”, “інформація”, “знання”.

Для будь-якої науки найважливішим засобом отримання інформації і знань є логіка правильного мислення людини в пізнанні дійсності. Сучасна логіка включає два основних відносно самостійні напрями – логіку формальну і логіку діалектичну.

Одне з питань, яке завжди супроводжувало науку, – чи пізнаваний світ у принципі? Відповіді на нього у представників різних філософських течій різні:

- гносеологічний – світ пізнаваний, меж пізнання немає, необхідні лише час і засоби;
- епістемологічний – закони світу пізнавані до меж фізичного світу;
- агностицизм – світ непізнаваний у принципі, людина не пізнає світ, а будує його на основі плотського сприйняття і уявлень;
- скептицизм – пізнаваність справжнього світу проблематична тощо [6].

В античній філософії одним з перших епістемологічну проблему ставить Парменід, вводячи відмінності між істиною і думкою. Істина – це знання буття, тому її головними критеріями є несуперечність, постійність і вічність. Сократ розробляє один з перших методів пізнання – діалектику – прояснення ідеї в процесі діалогу. Істина тут виступає як консенсус. Платон вважав відомості, що придбаваються людьми протягом життя, спогадом вже існуючого в душі людини знання. Аристотель закладає основи раціоналізму, розробляючи такий метод пізнання, як аналітика [7].

Європейська середньовічна філософія розглядає знання як благодать, що витікає від Бога. Бог себе знаходить у творінні і в одкровенні, тому епістемологія стає герменевтикою – мистецтвом тлумачення Біблії.

У новоевропейській філософії здійснюється т. з. гносеологічний поворот, тобто питання пізнання стають її центральною темою. Тут конкурують думки раціоналізму (Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц) і емпіризму (Ф. Бекон, Д. Локк, Д. Юм), перша з яких продовжує схоластичну традицію дедуктивного пізнання (від загального до частки), а друга затверджує тезу, згідно з якою всяке знання походить з досвіду.

І. Кант ставить питання про передумови знання, тобто про сферу трансцендентального, і заперечує можливості адекватного пізнання світу. У розумінні Г.В.-Ф. Гегеля логіка цілком і повністю, без ірраціонального залишку, покриває собою все поле проблем пізнання, не залишає за її межами ні образів споглядання, ні образів фантазії. Вона включає їх розгляд у плотському сприйманні продуктів діяльної сили мислення, бо вони – те ж саме мислення. Логіка зливається тут з теорією пізнання тому, що вся решта пізнавальних здібностей розглядається як види мислення, як мислення, що ще не досягло адекватної форми виразу, ще не дозріло до неї [8].

До кінця XIX сторіччя термін “гносеологія” входить в ужиток як позначення особливої науки, особливої області досліджень, в якій виділяють такі форми пізнання, як: плотське, надчуттєве і раціональне [9].

До плотського пізнання відносять рівень відчуттів, сприйняття і уявлень. Під надчуттєвим розуміють інтуїцію, інтелектуальний “пробліск”, знання, отримане суб’єктом зі своєї свідомості.

Потреби більшої достовірності знань вимагають пошуку критеріїв науковості. Цьому відповідає раціональне пізнання – рівень абстракцій, виражених у гіпотезах, теоріях, законах і причинно-наслідкових зв’язках. На рівні раціонального пізнання людина здатна побудувати модель події з тим, щоб його дія була найефективнішою. Проблема пояснення і розуміння виходить з проблеми співвідношення віри і знання, де віра поступається місцем творчим інтуїтивним пошукам. Розуміння ґрунтується на логічній моделі події, побудованої за аналогією з іншими подіями.

У сучасній епістемології акцент робиться на абстрактну структуру та соціальні передумови створення і функціонування знання. Основний напрям епістемології, що вивчає структуру знання, виходить з існування визначення знання як істинної і обґрунтованої думки.

Визнаючи недосяжність абсолютної істини (повного знання), людина стикається з проблемою оцінки істинності її припущень про майбутнє. Так відбувається розрізнення абсолютної і відносної істин. Відносна істина – це модель, порівняльна адекватність і вірогідність події, що гарантує найбільшу ефективність.

В рамках юридичної гносеології вивчаються теорія і методологія юриспруденції, формуються підходи, методи, концепції, що визначають напрями дослідження правової реальності. Базою отримання достовірної інформації і знань є логіка правильного правового мислення, яке виступає як специфічно логічна й інтелектуальна діяльність,

спрямована на вирішення задач, пов'язаних з використанням правових засобів і правових аргументів, що враховують сучасні правила лінгвістичних (мовних) норм (листи і мови) і виключають інформаційні просторіччя.

Для лінгвістики (від лат. *lingua* – “мова”, “мовознавство”) як чинника мови з її смисловими (семантичними) категоріями і правилами побудови зв'язного тексту [10] більш характерна близькість до точних наук, ніж для інших дисциплін, що традиційно відносять до філології (від давньогрец. *φιλολογία* – “любов до слова”). Вона є частиною семіотики як науки про тексти і знаки, на яких базується людська діяльність і поведінка тварин. Багато наук мають справу зі знаками – це і психологія, і математика, і кібернетика тощо. [11].

На межі лінгвістики із суміжними областями знань продовжуються дослідження ряду прикордонних дисциплін: лінгвістики і обчислювальної техніки (комп'ютерна лінгвістика, машинний переклад), лінгвістики і юриспруденції (лінгвоюристика). Предметом лінгвоюристики є нормативно-правова комунікація, аналіз нормативних документів, юридична термінологія, складання юридичних тезаурусів [12]. Значущість мови для юриспруденції визначається тим, що вона виступає не лише як технічний засіб виразу волі законодавця, а й як форма самого існування права, покликаною здійснювати діалог влади з народом на мові народу [13].

Формальна і діалектична логіка.

Логіка (давньогрец. *λόγος* – “слово”, “поняття”, “мова”, “міркування”) – наука про форми, методи правильного мислення і закони інтелектуальної пізнавальної діяльності, що формалізуються за допомогою логічної мови [14, 15]. Оскільки мислення оформляються в мові у вигляді міркування, окремими випадками якого є доказ і спростування, логіка іноді визначається як наука про способи міркування або наука про способи доказів і спростувань. Логіка як наука вивчає способи досягнення істини в процесі пізнання опосередкованим шляхом, не з плотьського досвіду, а зі знань, одержаних раніше, тому її також можна визначити як науку про способи отримання вивідного знання.

Основна мета (функція) логіки – дослідження того, як з одних тверджень можна виводити інші. При цьому передбачається, що висновок залежить тільки від способу зв'язку вхідних у нього тверджень і їх будови, а не від їх конкретного змісту. Вивчаючи, “що з чого виходить”, логіка виявляє найзагальніші або, як то кажуть, формальні умови правильного мислення.

Сучасна логіка як наука про форми і закони мислення включає дві відносно самостійні науки, які доповнюють одна одну: логіку формальну і логіку діалектичну. Формальна логіка – наука про форми правильного мислення, яка виявляє загальну структуру для різних за змістом думок, відволікаючись від їх виникнення, зміни і розвитку. Діалектична логіка – наука про закони розвитку мислення, методологічні принципи і способи, які формуються на їх основі.

Засновником формальної логіки є Аристотель. Його попередниками в розвитку логічної науки в Стародавній Греції були Парменід, Зенон Елейський, Сократ і Платон. Аристотель же вперше систематизував доступні знання про логіку, обґрунтував форми і правила логічного мислення. Його цикл творів “Органон” складається з п'яти робіт, присвячених логіці: “Категорії”, “Про тлумачення”, “Топіка”, “Аналітика”, “Софістичні спростування” [16]. Основними у формальній логіці є закони: тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави.

В епоху Відродження і Нового часу Ф. Бекон в 1620 році опубліковує свій “Новий органон” [17], що містив основи індуктивних методів, удосконалених пізніше

Д.С. Міллем, які одержали назву методів установлення причинних зв'язків між явищами Бекона-Мілля. Суть індукції (узагальнення) – у сходженні (в процесі пізнання) від окремих випадків до загальних правил. Також необхідно шукати причини своїх помилок.

На початку XIX століття представники німецької класичної філософії – І. Кант, Г.В.-Ф. Гегель здійснили першу спробу в розробці діалектичної логіки – логіки всебічного зв'язку, руху і розвитку природних та суспільних явищ, науково-філософських методів пізнання. Основними законами діалектичної логіки є: перехід кількісних змін у якісні; єдність і боротьба протилежностей; заперечення заперечень [18, 19].

Наприкінці XIX – початку XX століть були закладені основи т. з. математичної, або символічної логіки. Її суть полягає у тому, що для виявлення істинного значення виразів природної мови можна застосовувати математичні методи. Саме використання символічної логіки відрізняє сучасну логічну науку від традиційної. Величезний внесок у розвиток символічної логіки зробили такі вчені, як Дж. Буль, О. Морган, Р. Фреге, Ч. Пірс і ін. У XX столітті математична логіка оформилася як самостійна дисципліна в рамках логічної науки [20, 21].

У середині XX століття розвиток обчислювальної техніки привів до винаходу логічних елементів, логічних блоків і пристроїв обчислювальної техніки, що було пов'язане з додатковою розробкою таких областей логіки, як проблеми логічного синтезу, логічне проектування і моделювання пристроїв і засобів обчислювальної техніки.

У 80-х роках XX століття почалися дослідження в області штучного інтелекту на базі мов і систем логічного програмування. Розпочалося і створення експертних систем з використанням і розвитком автоматичного доказу теорем, а також методів доказового програмування для верифікації алгоритмів і програм для ЕОМ.

З появою персональних комп'ютерів виникла наука інформатика. Її призначення – вивчення математичної (символічної) логіки для пояснення принципів роботи логічних схем і пристроїв обчислювальної техніки, а також принципів логічного програмування комп'ютерів і проектування баз знань.

Сьогодні класична логічна теорія далека від досконалості. Основний її зміст формулюється на особливій, створеній спеціально для її цілей мові та використовує абсолютне наочне мислення. У ній не передбачається контроль прагматичних помилок, помилок опису, релятивізму масштабування і т.п. Унаслідок цього прийнято вважати нормальним факт наявності в її мові парадоксів і апіорних тверджень, кушових ефектів словника і т.п. Подібно тому як уміння говорити існувало ще до виникнення науки граматики, так і мистецтво правильно мислити існувало задовго до науки логіки. Логічні операції: визначення, класифікація, доказ, спростування та ін. – нерідко застосовуються кожною людиною в її розумовій діяльності неусвідомлено і з помилками. Деякі схильні вважати власне мислення природним процесом, що не вимагає аналізу і контролю більше, ніж, скажімо, дихання або рух, але реальне мислення не зводиться просто до логічної послідовності. У процесі вирішення задач також істотні: інтуїція, емоції, образне бачення світу і багато іншого. Проте є думка, що довільність мислення ще не значить, що воно не підлягає логіці [4].

Разом з цим, слід звернути увагу і на таке. Широко поширена думка про те, що всі науки своїм ідеалом у питанні пізнання і доказів правильності мають математику. Проте, математика – наука не про природу, не про суспільство, а про формальні побудови (типу формальної логіки) з достатньо довільним модельним матеріалом. Правильність математичного твердження перевіряється не порівнянням з природним

або соціальним явищем, а перевіркою правильності формальної побудови, тобто фактично за наявності крапки в кінці доказу. У науках же про суспільство, і зокрема в юриспруденції, доводиться вирішувати зворотні задачі, що не мають однозначного рішення, у яких вимагається перевіряти на адекватність нескінченно складну соціальну реальність, чого формально не можна зробити – потрібні неформальні, інтелектуально-розумні кроки, чого в математиці не лише не вимагається, а й взагалі неможливо зробити.

З другого боку, з позицій формальної логіки, логічних побудов ще мало для висновку, що такий-то підхід відповідає реаліям. Про цю недостатність формальної логіки писав А. Ейнштейн: *“Чисто логическое мышление само по себе не может дать никаких знаний о мире фактов; все познание реального мира исходит из опыта и завершается им. Полученные чисто логическим путем положения ничего не говорят о действительности”* [22]. Фізик Р. Фейнман у книзі *“Характер физических законов”* також відзначає: *“Математики имеют дело только со структурой рассуждений, и им в сущности безразлично, о чем они говорят. ...Другими словами, математик готовит абстрактные доказательства, которыми можете воспользоваться, приписав реальному миру некоторый набор аксиом. Физик же (учений-юрист також – від Авт.) не должен забывать о значении своих фраз. Это очень важная обязанность ...понимать связь слов с реальным миром”* [23].

Докази будь-яких положень, що висувуються, та твердження про їх адекватність реаліям світу, повинні включати як формальну логіку, так і науково-діалектичне зіставлення з дійсними предметами, явищами. Правильна теорія пізнання, а загалом це теорія діалектичної логіки, вимагає історичного розгляду проблем. Ніяке питання не може бути розглянуте абсолютно ізольовано від інших та статично в часі. Пізнання не можна починати з нуля, з установлення “основ-початку”. Необхідно використовувати напрацьовані знання. Це має безпосереднє відношення до проблем адаптації національного законодавства та потреб творчого підходу в застосуванні накопичених знань, які мають віддзеркалення в положеннях сучасних світових правових стандартів.

Творчий підхід та когнітивна (пізнавально-інтелектуальна) робота завжди здійснюються на підставі сформованого понятійного апарату, а також – сукупності навичок, духовних поглядів, засобу мислення (те, що зветься ментальністю). Це визначається як “понятійно-логічне мислення”, яке передбачає наявність у людини умінь:

- 1) виділяти суть, універсальність явища, предмета пізнання;
- 2) систематизувати інформацію і досвід, шукати причини проблем, прогнозувати причинно-наслідкові зв’язки та створювати цілісну картину проблемної ситуації на базі дескрипторів (однозначних понять), які спрямовані на відображення реального світу;
- 3) будувати когнітивну конструкцію нового знання і досвіду, що структурує ментальний простір людини, який у теорії когнітивних моделей зветься фреймом [24, 25], див., приклади [26 – 28]. Як зауважує К. Стеннінг: *“Складіть разом логіку, лінгвістику, психологію і комп’ютерну науку – і ви отримаєте когнітивну науку”* [29].

З питання стану справ із “понятійним мисленням” глава центру “Діагностика і розвиток здібностей” Л. Ясюкова зазначає, що: *“Менше 20 % людей володіють повноцінним понятійним мисленням (у розвинених країнах приблизно так само – від Авт.). Це ті, хто вивчав природні і технічні науки, навчився операціям виділення істотних ознак, категоризації і встановлення причинно-наслідкових зв’язків. Їх, проте, серед тих, хто ухвалює рішення про розвиток суспільства, мало. Серед політичних консультантів у нас психологи, філософи, невдалі педагоги – люди, у яких з понятійним мисленням не дуже добре, але які уміють вправно говорити і загортати свої ідеї в*

красиві обгортки”. Іншими словами, зазначає Л. Ясюкова: “...наростає розрив між розумними і дурними так само, як збільшується розрив між багатими і бідними. Чим вище в соціальній ієрархії стоїть людина, тим дорожче ціна його необ’єктивних інтерпретацій і рішень.

Подивіться, скільки у нас приймається програм, які нічим не закінчуються. Проїшов рік-два і де програма, де людина, яка її декларувала?...” [30].

Сучасна юриспруденція, наукове пізнання правової і нормативної реальності в інформаційно-електронній сфері вимагають від юристів не тільки традиційних знань в області держави і права, а й техніко-технологічних знань та умінь формування понятійного (категорійного) апарату в реаліях функціонування нових електронно-інформаційних (інфраструктурних) відносин. Саме такі відносини визначають становлення інформаційного суспільства та є об’єктивною передумовою у створенні цілісної системи нормативно-правового впорядкування суспільних відносин в усій інформаційній сфері. Й саме це є одним зі свідчень об’єктивної реальності, яка визначає необхідність надання такому поняттю, як **“ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО”** статусу нової та окремої юридичної галузі у складі законодавства України.

І хіба не в цьому напрямі були пошуки значення “чесності слова” у Великих минулого?

Висновки.

1. *Гносеологія* – розділ філософії, який передбачає осмислення принципів та методів пізнання людиною світу і самої себе, рух пізнання від незнання до знання, природа знань самих по собі і у співвідношенні з пізнаваними предметами.

Для наукового пізнання закономірностей, властивостей та явищ використовується термін *епістемологія*. Її спрямованістю є дослідження проблеми істини і сенсу, методів, принципів, суті, форм, критеріїв пізнання (наука, релігія, мистецтво, ідеологія, здоровий глузд), розуміння і пояснення. Основні поняття – “відчуття”, “свідомість”, “розум”, “інформація”, “знання”.

2. *Юридична гносеологія* – це вчення про теорію і методологію пізнання правової реальності, формування юридично-епістемологічного знання. Тут складаються підстави методології сучасної юриспруденції, формуються підходи, методи, концепції, що визначають напрями дослідження правової реальності.

3. *У сфері інформаційного права гносеологія* спрямована на дослідження теорії і методології пізнання реальності в інформаційному просторі, формування концепцій, методологій упорядкування як традиційних інформаційних відносин, так й відносин щодо електронно-інформаційного середовища.

Базою отримання достовірної інформації і знань є формальна та діалектична логіка, яка у юридичній сфері розглядається як вчення про правові поняття і правильне правове мислення.

Формальна логіка, надаючи можливість з готових посилань одержувати висновки, не відображає принципи, що дозволяють встановити, які посилання слід брати за початкові і як оцінити співвідношення нового і старого знання. Діалектична логіка носить загальніший характер порівняно з формальною логікою. Вона, по-перше, надає загальну оцінку місця та значення формальної логіки у пізнанні, визначення сфери та меж дії її законів і правил у процесі мислення. А по-друге, забезпечує науково-історичний підхід до вивчення питань розвитку різних правових систем. Розглядаючи останні в історичному контексті, діалектична логіка орієнтує на пізнання правових явищ через призму їх руху та розвитку, на виявлення необхідних зв’язків між тими чи іншими їх типами.

Правильне правове мислення передбачає не тільки логічну, а й інтелектуальну діяльність, спрямовану на вирішення творчих завдань, пов'язаних з перспективою розвитку та використання правових засобів і правових аргументів, які повинні враховувати правила мовознавства, що виключають інформаційні просторіччя. Без правильного правового мислення неможливе існування та розвиток юридичної термінології.

Оскільки логіка встановлює форми, закони і схеми мислення, в правовій сфері завжди існує та буде існувати проблема співвідношення логіки з творчістю, яка спирається на інтуїцію. Правова творчість припускає не тільки здатність висунути нову ідею, а й уміння обґрунтувати її для втілення в життя за певними правилами, отже, повинна відповідати правилам правильного логічного мислення та аргументування.

Логіка та інтелектуальна діяльність у сфері інформаційного права передбачають, передусім, дослідження проблем правильного понятійно-логічного мислення і тлумачення правових понять, систематизації інформації та створення когнітивної картини (моделей) інформаційно-правової ситуації на базі дескрипторів та дефініцій, які спрямовані на відображення реального світу.

4. *В інформатиці гносеологія* спрямована на вивчення математичної (символічної) логіки роботи схем і пристроїв обчислювальної техніки (мови знаків та правил обробки даних, кодування символів), принципів програмування комп'ютерів і проектування баз знань (даних), а також передбачає визначення та уточнення інтуїтивних понять про дані в інформатиці.

5. *В інформатизації гносеологія* спрямована на дослідження логіки інформаційно-інфраструктурних процесів щодо електронно-інформаційного середовища на основі розвитку і використання інформаційно-комунікаційних технологій, інформаційних систем, мереж та інформаційних ресурсів.

Використана література

1. Брижко В.М. Філософія права : юридична онтологія у сфері інформаційного права // Інформація і право. – № 3(6)/2013. – С. 14-21.
2. Брижко В.М. Філософія права : аксіологія у сфері інформаційного права // Інформація і право. – № 1(10)/2014. – С. 26-34.
3. Брижко В.М. Філософія права: герменевтика у сфері інформаційного права // Правова інформатика. – № 1(41)/2014. – С. 18-22.
4. Гносеологія. Епистемологія. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
5. Ильин В.В. Теория познания. Эпистемология / В.В. Ильин. – М., 1994.
6. Ильин В.В. Теория познания. Введение. Общие проблемы / В.В. Ильин. – [2-е изд.]. – М. : Либроком, 2010. – 168 с.
7. Елсуков А.Н. История античной гносеологии / А.Н. Елсуков. – Минск, 1992. – 82 с.
8. Никитин Е. П. Исторические судьбы гносеологии // Философские исследования. – 1993. – № 1. – С. 61-70.
9. Кезин А. В. Эволюционная эпистемология: современная междисциплинарная парадигма // Вестник Московского университета. – Сер. 7. Философия. – 1994. – № 5. – С. 3-11.
10. Лингвистика текста. – Режим доступу : [//www.tapemark.narod.ru/les/267e.html](http://www.tapemark.narod.ru/les/267e.html)
11. Понятие о семиотике и ее составляющих – текстах, знаках. – Режим доступу : [//www.libma.ru/delovaja_literatura/semiotika_reklamy/p2.php](http://www.libma.ru/delovaja_literatura/semiotika_reklamy/p2.php)
12. Ланде Д.В. Элементы компьютерной лингвистики у правовой информатики / Д.В. Ланде. – К. : НДЦП НАПрН України, 2013. – 164 с.
13. – Режим доступу : [//www.ling-expert.ru/library/slovar/linglaw.html](http://www.ling-expert.ru/library/slovar/linglaw.html)
14. Логика. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)

15. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика. : учеб. для юридич. вузов и фак. ун-тов / В.И. Кириллов, А.А. Старченко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1987. – 271 с.
16. Аристотель. Метафизика. – Соч. : в 4-х т. – М., 1978. – Режим доступа : [//www.philosophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html](http://www.philosophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html)
17. Михайленко Ю.П. Ф. Бэкон и его учение / Ю.П. Михайленко. – М., Наука, 1976.
18. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И. Кант. – Ч. 1. Метафизические начала учения о праве. – С-Пб., 1995.
19. Гегель Г.В.-Ф. Философия права / Г.В.-Ф. Гегель; [пер. с нем.] : ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянца. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
20. Маковельский А.О. История логики / А.О. Маковельский. – М., 1967. – 504 с.
21. Попов П.С. История логики нового времени / П.С. Попов. – М. : Издательство МГУ, 1960.
22. Эйнштейн А. О методе теоретической физики / А. Эйнштейн. – М. : Наука, 1965. – С. 61-66.
23. Фейнман Р. Характер физических законов / Р. Фейнман. – М., 1968. – С. 55-56.
24. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедія-словник для фахівців / І.Б. Штерн. – К. : Артк, 1998. – 336 с.
25. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор ; [пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52-92. – (Новое в зарубежной лингвистике).
26. Фурашев В.М., Ланде Д.В. Інформаційні операції крізь призму системи моніторингу та інтеграції Інтернет-ресурсів // Правова інформатика. – № 2(22)/2009. – С. 49-57.
27. Ланде Д.В. Основи інформаційного і соціально-правового моделювання : монографія / Д.В. Ланде, В.М. Фурашев. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012. – 144 с.
28. Ланде Д.В. Захист персональних даних в Україні у дзеркалі веб-простору // Інформація і право. – № 2(5)/2012. – С. 154-161.
29. Когнітивна лінгвістика. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
30. Л. Ясюкова. Разрыв между умными и глупыми нарастает : интервью. – Режим доступа : [//www.rosbalt.ru/main/2013/12/04/1207437.html](http://www.rosbalt.ru/main/2013/12/04/1207437.html)

~~~~~ * * * ~~~~~